

A VÁNDORLÓ BUKOVINAI MAGYAROK

AZ ERDÉLYI-KÁRPÁTOKON túli területen jelentős magyar népcsoportok élnek a moldvai, bukovinai és havasalföldi magyarság népcsoportjai. A moldvai magyarság Moldva egyik ősfoglaló népe, a bukovinai magyarság több mint másfélszázad előtt vándorolt mai hazájába, Havasalföld felé pedig napjainkban is állandó az elvándorlás. Közös nevük általában a „csángó”, bár ők magukat soha nem nevezték csángóknak, sőt a bukovinai magyarok egyenesen sértőnek tartják az ily elnevezést. A közbeszédből azonban nem lehet a csángózást kiírtani, a „csángó” név a Kárpátokon túli magyarság gyűjtőnéveként él a köztudatban.¹

I.

A BUKOVINAI CSÁNGÓK vagyis magyarok ősei azok a csíki székelyek voltak, akik a Siculicidium idején, a madéfalvi veszedelem után menekültek Moldván át Bukovinába. Multjuk és telepedési történetük a legismertebb a magyar népmozgalmi történelemben. A kivándorlást előidéző gazdasági, társadalmi és politikai okokat teljesen tisztázta a történelemkutatás s a társadalomkutatás számára rendkívül becses, hogy e népmozgalom csaknem minden mozzanata és adata ismert.

A BUKOVINAI BETELEPEDÉS RÖVID TÖRTÉNETE

A BUKOVINAI MAGYAROK kivándorlása a székely határőrezredek szervezésével esik egybe. A Mária Terézia által elrendelt székely határőrezredek felállításával kapcsolatos intézkedések és az osztrák tiszték erőszakosságai annyira felzavarták a székelység életét, hogy végül is nyílt lázadás tört ki egyrészt az erdélyi főkormányzók, másrészt meg a főkormányzóknek behódolt székely főnemesség ellen. Bukow generális, Erdély főkormányzója, erélyes kézzel fordult a lázongók ellen. Intézkedései méginkább feltűzték a székelységet s mikor 1764 januárjában az elkeseredett székely tömegek a csikmegyei Madéfalván tiltakozásra gyűltek össze, Carato alezredes körülvette az alvó falut s azt ágyukkal lövette. Mintegy

¹ A „csángó” név eredetére és jelentésére vonatkozó irodalmat l. „Magyar Etymológiai szótár” VI. füzet, 842. l.

négyszáz halott és nagyszámú sebesült esett áldozatul e páratlan vérengzésnek s következményeképpen e gyilkos éjszaka után (1764 január 7) az elkeseredett és az uralommal szemben tehetetlen nép az egyre szigorúbb határőrizet ellenére is mind tömegesebben menekült át Moldvába, Alcsík, Gyergyó és Kászon, valamint Háromszék északi részéből.

A bujdosó székelységet a moldvai csángó-magyarok segítette útjában, míg megtelepedhetett. Egyrészt a szeretmenti ősmagyar falvakban telepedett meg, másrészt a moldvai fejedelemtől nyert oltalommal új községeket alapított a Tázló folyó mentén. *Pusztina, Sósút, Belényes, Draló, Nagyszalánc, Kísszalánc, Szalácka, Sóstárló, Szamoska, Csüvés, Lécped és Lábnik* a székelység e vándorútjának első állomásai. A letelepülés egyetlen hiányzó adata, hogy a Moldvába menekült székelység számát nem ismerjük.

A kibujdosott székelyek több mint egy évtizedig éltek zavartalanul Moldvában. 1776–77. év telén azonban a Szamoska községben megtelepedett száz család otthagyja telephelyét és Bukovinába költözik át, valószínűleg a kolozsvári származású báró Splényi tábornok meghívására, aki az osztrák fennhatóság alá került Bukovina katonai megszállását irányította.

BUKOVINÁBAN már a székely betelepedés előtt is éltek magyarok. A moldvai csángók és a közéjük bevándorolt székelyek közül többen költöztek át az idők folyamán Bukovinába. Okolicsányi Sándor jezsuita atya 1744-ben arról tesz jelentést, hogy a Rákóczy szabadságharc egyik emigránsa, Ilosvay 1720-ban Stojczinban telepedik meg menekült társaival és egy bizonyos számú moldvai csángóval. A korábbi és az Ilosvay-féle betelepültek további sorsáról azonban semmit sem tudunk.² Tudjuk ellenben, hogy a bukovinai megszálló csapatokat szintizta magyar ezredekől állították össze, s így a bevándorló székelyek otthonosan érezhették magukat az új környezetben. Ez a száz család alapította meg 1777-ben *Fogadjisten* és *Istensegíts* községeket a Szucsáva folyó mentén, Radautz város közelében. A fogadjisteniek vándorútja azonban ezzel még nem zárult le. A falu felépítése után nemsokára határukban a Capri-család birtokot vásárolt s minthogy a birtokszerzési okmányból azt állapította meg, hogy a falu is beleesik a megvásárolt területbe, a falu lakosságát jobbágyszolgálatra akarta kényszeríteni. A székelyek azonban, akik éppen nemesi előjogaik megsértése miatt vándoroltak ki hazájukból, szétbontották faházait és újból felépítették községüket a völgyben, hogy a kényszerű és gyűlölt jobbágyságtól megmeneküljenek.

ÚGY LÁTSZIK, hogy a hatóságok teljesen meg lehettek elégedve a Bukovinába telepedett székelyekkel, mert gróf Hadik András, Erdély, Galícia és Bukovina főkormányzója 1784-ben javaslatot tesz az udvari haditanácsnak, hogy a Moldvába menekült székelységet

² Prof. H. J. Biedermann: Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung. Lemberg, 1876, 62. 1.

hívják Bukovinába és telepítsék ott le. Bukovinában ugyanis ebben az időben négyzetkilóméterenként alig hét lakos élt s a tartomány benépesítése nagy gondot okozott a kormánynak. Hadik gróf tervét elfogadta a haditanács és annak keresztülvitelét Enzenberg Károly tábornokra, Raicsevich jászvásári osztrák ügyvivőre, valamint Beddäus cs. kapitányra bízta. Beddäus hét altiszt, egy felcser és egy betegápoló kíséretében indult Moldvába, hogy ott az osztrák ügyvivő támogatásával kieszközölje a székelyek áttelepítését. De mivel Raicsevich ügyvivő minden ügyeskedése mellett sem tudott a fejedelemségnél eredményt elérni s a diplomáciai eszközök sikertelennek mutatkoztak, Mártonfy Mór minorita atyát, Istensegíts és Fogadjisten lelkészét bízták meg a székely betelepítés megoldásával.

Mártonfy korábban a moldvai csángók között élt s a moldvai magyarság bizalmát teljesen bírta, – kecsegtető volt tehát, hogy útja eredménnyel végződik. Azon a címen látogatott Moldvába, hogy szőlővesszőket vásárol, de bizalmas utasítása szerint a menekültek közt végzett toborzást, közvetítvén, hogy az osztrák kormány büntetlenséget ígér a katonai kötelezettség elől kimenekülteknek, azonkívül ingyen telket és szántóföldet, gazdaságuk jövedelmező beindításáig a családfőknek napi 6, feleségüknek 3 és gyermekeiknek fejenként 2 krajcár pénzbeli támogatást ad, továbbá 50 forint kamatmentes házépítési kölcsönt tetszés szerinti visszatörlesztéssel, családonként 20 forint négy éves kamatmentes kölcsönt a gazdasági eszközök beszerzésére és ötévi adómentességet. Igéretet tett egyben, hogy minden 50 családnál nagyobb lélekszámú községben államköltségen templomot építtet. Sikerült is megnyernie a székelyeket, úgy hogy 1784. év novemberétől 1785. év tavaszáig három nagyobb csoport hagyta el Moldvát. 1784-ben 67 család, 1785-ben 27 család költözött át Bukovinába. A 94 család létszáma 394 főt tett ki. Magukkal vittek 41 lovat, 7 csikót, 167 ökröt, 75 ökrborjút, 118 tehenet 63 üszűvel és 82 szekeret. A bevándorlók minden adatáról pontos feljegyzéseket őriz a bécsi Kriegsarchivum, A feljegyzések szerint voltak a bevándorlók között olyanok is, akik 20–40 éve éltek Moldvában, valamint több magyar (nem székely katonaszökevény) családfő. Az udvari haditanács az első jelentés vétele után meghagyta Enzenbergnek, hogy a jövőben csak székely emigránsokat és katonaszökevényeket telepítsen be. A bevándorlókat Istensegíts és Fogadjisten környékén telepítették le a maguk választotta földekre s az osztrák hatóságok a telepítéssel kapcsolatos minden igéretüket szó szerint betartották.³

Az 1785. év második felében és a következő év folyamán újabb 2287 lélekkel szaporodott a bevándorlók száma. Az újonnan betelepültek 1785-ben *Hadikfalvát*, *Józseffalvát* és *Laudonfalvát*, 1786-ban pedig *Andrásfalvát* alapítják meg. A laudonfalvi magyar telep nem sokáig állott fenn, mert a lakosság – összesen mintegy 30 család – Hadikfalvára költözött át. Ugyanílyen sorsra jutott *Tomnatik*, mely községet 1826-ban alapította meg 30 andrásfalvi és hadikfalvi család.

³ *Kis-Várday Gyula*: A bukovinai székely falvak. „Népélet”, Budapest, XLIV. évf., 3–4. sz. 131. l.

Alapítóik rövid idő múltán visszaköltöztek anyaközségeikbe. Józseffalváról a szomszédos Strojești községbe költözött át néhány család. Ezek idő múltán részben visszatértek, részben pedig beolvadtak a község román lakosságába. A bevándorolt székelység lélekszáma 1786-ban 2.687 lélek.

ELSŐ JELENTÉSEK A BUKOVINAI MAGYAROKRÓL

A BUKOVINAI MAGYAROKRÓL 1824-ben érkezik az első beszámoló. Kiss Károly hadnagy ír róluk a „Tudományos Gyűjtemény”-ben *Holmi apróságok Bukovinából* cím alatt. Kiss hadnagy bukovinai szolgálata közben került a magyar falvakba. Először – mint írja – úgy vélte, hogy a honfoglaló magyarok egyik csoportjával találkozott, s csak később tudta meg származásuk és betelepedésük történetét. Rövid lélegzetű ismertetésében beszámol akkori lélekszámukról. Eszerint Józseffalván 395, Andrásfalván 1.041, Hadikfalván 1.330, Laudonfalván 1.327 (?), Istensegitsen 1.327 és Fogadjistenen 677 magyar élt. Végösszegben 5.449 főben állapítja meg a hat község lélekszámát. (Összeadva 6.097 jön ki. Laudonfalvánál tehát nyilván sajtóhiba van s annak helyes összege 679 lehetett.) Adatai forrását Kiss nem jelöli meg.⁴

Bukovinai magyar véreinkről Gegő Elek ferencrendi atyától kapjuk a következő értesítést. Gegő Eleket a Magyar Tudományos Akadémia küldötte ki a moldvai magyarság helyzetének felderítésére. Beszámolóját a *Moldvai magyar telepekről* című, 1838. évben megjelent könyvében adta közzé. Könyve függelékében röviden megemlékszik a bukovinai magyarságról is. Adatai szerint Andrásfalván 1.024, Boldogfalván 7–8000 (?). Hadikfalván 1.646, Istenfogadjon (!) 700, Istensegitsen 1.292, Józseffalván 800 és Magyarfalván 600 (?) magyar él. Megemlíti még, hogy a lembergi érseki megyében, mely alá Bukovina is tartozik, több magyar születésű pap van, akik Szucsáván, Radautzon és Csernovitzban az ott élő „nagyobb-kisebb számú” magyaroknak nyelvükön szolgálnak. Gegő a bukovinai magyarok számát a városlakókkal egyetemben 7–8000 főben állapítja meg, annak ellenére, hogy csupán Boldogfalva népességét 7–8000 „fő körülinek” tünteti fel táblázatában. Boldogfalva és Magyarfalva község különben soha sem létezett Bukovinában.⁵ Adatait közvetve kapta, sajnos, nem megbízhatóak.

Elfogadhatónak tartjuk Bíró Mózes andrásfalvi református lelkész adatait, aki Kelemen Benjámint, báró Wesselényi Miklós jószágigazgatójához intézett, 1842 június hó 12-én kelt levelében számol be a bukovinai magyarságról. Bíró Mózesnek az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában őrzött levele szerint Fogadjisten lélekszáma 183, Istensegitsé 1.580, Hadikfalváé 1.334, Józseffalváé 300 és Andrásfalváé

⁴ Kiss hadnagy: *Holmi apróságok Bukovinából. Tudományos Gyűjtemény.* Pest, 1824, VII. köt. 100. l.

⁵ P. Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről.* Buda, 1838. 117. l.

1.879 fő, összesen 5.276 fő volt.⁶ Bíró adatai iránt azért vagyunk bizalommal, mert leveléből kitetszőleg az ott élő magyarság élet-körülményeiről a legnagyobb lelkiismeretességgel ad számot. Levelében leírja az öt község földrajzi helyzetét, foglalkozik az iskolaügygyel, a vallástanítással, a tanítók és papok helyzetével, valamint a nép erkölcsével. Ebben az időben Andrásfalván, Hadikfalván és Istensegitsen volt iskola, de tanítót csak Hadikfalván tartottak. Andrásfalván és Istensegitsen a papok végezték a tanítást, viszont Fogadjistenen és Józseffalván csak vallásoktatásban részesültek a gyermekek. A tankönyveket Magyarországról és Erdélyből szerezték be. Andrásfalván 1835-től a reformátusok külön iskolát tartottak fenn. Az iskoláztatásra nézve a következőket írja: „Mind a katolikusoknál, mind a reformátusoknál részszerént a népiskoláktól idegensége, mely még egészen meg nem győzethetett, részszerént a nép nagyobb részének szegénysége, tanítók, könyvek nem léte s más akadályok miatt nem éppen kívánt sikerrel foly az iskolai nevelés. Ezen tekintetben még felettébb sok, amit kívánni s tenni lehet”. Az egyházi ügyekkel kapcsolatban beszámol a templomok helyzetéről. A telepítés idején fakápolnákat építettek (a házak is fából épültek), azok közül azonban az istensegitsi, hadikfalvi és andrásfalvi kápolnák tönkrementek, úgy hogy most „árendált házakban tartatik az isteni tisztélet”. Az andrásfalvi reformátusoknak van templomuk. „Erkölcsliségre nézve – írja – fájdalom! az itt való magyarok különösen megvagynak bélyegezve. Ma ugyan már a magyarok sem rosszabbak a többi lakosoknál, de a régebbi időkben általok esett sok tolvajságok és ragadozások rossz nevet szereztek nekik és az első ítélet mind e mai napig megmaradt ellenek, mind a föld népénél, mind a tisztségeknél”. Az „orzást” különben Gegő is megemlíti.⁷

A betelepített 2.687 főnyi törzslakosság lélekszáma tehát egy félévszázad alatt megkétszereződött. A bukovinai székelység, mint idehaza, ott is rendkívül szapora maradt. A nyolc-tízgyermekes család nem ment ritkaságszámba. Az 1880. évi osztrák népszámlálás már 9.887 lelket talál az öt községben, annak ellenére, hogy 1845 és 1846, valamint 1866-ban a kolera tizedelte meg a lakosságot, 1846 és 1865-ben pedig éhínség pusztított, 1886-ban súlyos járvány lépett fel, a difteritisz, mely három éven át szedte áldozatát, 1000–1200 gyermek halálát idézve elő.

A bukovinai székelyek helyzete a 48 előtti időkben – írja Jancsó Elemér – se jobb, se rosszabb nem volt, mint az osztrák birodalom többi jobbágyainak sorsa. Azok, akik a nagybirtokok közelében éltek, sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint szegény, de önálló életet élő társaik. Földesuraik rabló és gonosz bánásmódja még ma is él a nép emlékezetében. Józseffalván még ma is sokat beszélnek azokról a kényszermunkákról, amelyeket annak idején törvényesen vagy törvénytelenül földesuraik rájuk kényszerítettek. Különösen a tisztartók kegyetlenkedései lázították fel nem egy ízben a békés és türelmes

⁶ Az E. M. E. Wesselényi-levéltárában, Bíró levelét Dr. Szabó T. Attila az E. Helikon, 1939. évi augusztus-szeptember havi számában tette közzé.

⁷ P. Gegő *Elek*: i. m. 119. l.

józseffalviakat. Elkeseredésük a mult század első negyedében érte el tetőpontját és néhány évtizedes telepes élet után nagy részük titokban, éjjel Moldvába szökött vissza, hogy földesuraik zsarnokságától megszabaduljon. A kimenekült családok helyébe a falu egykori urai románokat hoztak. Így lett a mult század első negyedében az azelőtt tiszta magyar községből egyelőre magyar többségű, de vegyes lakosságú falu”.⁸ Csak a jobbágyfelszabadítás szünteti meg a visszaélések nagy részét és javít a bukovinai magyarok helyzetén.

A DÉVACSÁNGÓTELEPI LÁSZLÓ JÁNOS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI RAJZA

LÁSZLÓ JÁNOS, dévacsángótelepi telepes gazda rendkívül becses településtörténeti és társadalomrajzi adatokat gyűjtött össze és őrzött meg a bukovinai magyarság multszázadbéli életéből *A bukovinai magyarság története* című, kéziratban levő terjedelmes munkájában. Ez a népmonográfia azért is becses, mert nem történész, nem társadalomkutató írta, hanem a népcsalád egyik egyszerű, de világosan látó és értelmes tagja. Munkájában a nép gondolkozásmódját, a vele kapcsolatos dolgokról való felfogását és ítéletét rögzíti meg.

A betelepülés után a községek lakosságát az ősi székely községi rendszer szerint tizedekre osztották. Minden tized élén a „tizedes” állt, aki a tizedéhez tartozó lakosság felnőtt férfiai a megállapított sorrend szerint éjszakai őrésre, „estrázsára” rendelte, a közmunkákban a tized felügyeletét gyakorolta s a tized életében észlelt eseményekről a bírónak jelentést tett. A községi előljárást a községi bíró, a képviselőtestület és két esküdt alkotta. A képviselőtestületi tagokat a legtöbb helyen „deputások”-nak nevezték, a román „deputat” (képviselő) szó után. Az esküdteket egyes községekben „bájgor”-oknak, a községi szolgákat pedig hol „vatmán”-oknak, hol „jurat”-oknak nevezték, „A községi bírák – írja László János – valóságos hatalmaságok voltak. Nemcsak parancsoltak, hanem büntettek is. A község belrendjét illetőleg testi fenyegető jogkörrel rendelkeztek, amit némelyik a kegyetlenségig gyakorolt.” Istensegíts egykori bírójáról, Kajtár Antalról sok kegyetlenség maradt fenn a nép emlékezetében. „Az én nagyapámnak – emlékszik vissza László – bíró korában az egyik bosszuskodó komája ittas állapotban elénekelt: Megdöglött a bíró lova, nyúzta meg a bíró maga c. nótát. Ezért az öreg lefogatta, vasra verette és saját kezeivel úgy elverte a „kedves komáját”, hogy három hónapig nyomta az ágyat. Ezekért nem történt semmi bajuk a bírónak.”

A nyugodt népi életet a katonáskodás, a dézsma és a robot nehezítették meg. Bár a Bukovinába való betelepedéskor magukra vállalták az „onus militandi”-t, de annak csak kényszerűségéből tettek eleget. Lelkük mélyén még ott izzott a madéfalvi veszedelem véres

⁸ *Jancsó Elemér: A bukovinai magyarság. Kolozsvár, 1938, 4. 1.*

emléke és az osztrák katonaság elleni gyűlölet. Aki tehetett, igyekezett elmenekülni a sorozó bizottság elől, hogy megszabadulhasson a 8–12 éves „keserű” szolgálattól. Később, mikor a katonai szolgálat idejét három évre korlátozták, már másképp gondolkoznak a katonaság felől s szégyennek tartották, ha valaki nem vált be katonának. Legtöbbjüket a lovassághoz sorozták, de előszeretettel osztották be a gyalogságnál szolgálókat is loápolóknak.

A betelepedést követő három év elteltével robotszolgálatra és dézsmaszolgáltatásra voltak kötelezve a telepések, Andrásfalva, Hadikfalva és Józseffalva a görögkeleti egyházalap birtokán, Istensegits Wolanczky József serbonci, Fogadjisten pedig a báró Capri-család jakobesti birtokán. A robot heti egy napszám, szükség esetén igával. A görögkeleti egyházalap és a Capri-család birtokán robotra kötelezetteknek összesen sem volt annyi panaszuk, mint azoknak, akiknek Wolanczkynál kellett robotot teljesíteniök, – írja László. „Wolanczky mindig talált ürügyet a robot-napszámok megsemmisítésére. Megkívánta, hogy a kezdetleges faekékkel egyenletes fekvésű barázdákat szántsanak. Egyetlen „vétek” a napszám elvesztését vonta maga után. A szántókat este felé az udvari alkalmazottak hármassal, esetleg ötös csoportja vizsgálta felül és szótöbbséggel hozott ítéletet a végzett munkáról. A kapálásnál megkívánták, hogy a szórva vetett kukoricaszálakat szabályos távolságra hagyják meg egymástól. Az nem számított, hogy esetleg vetéshiányok mutatkoztak. „Kivágtad, hogy az urat evvel megkárosítsd.” A szerencsétlen emberek a sűrűbb részekből földestől kiásott kukoricaszárakat lopva plántálták át a csupasz területekre és bőségesen locsolták vízzel, hogy ne száradjanak ki az átplántálás miatt. E munkánál volt a legkönnyebb a napszámok megsemmisítése. A fentebb ismertetett bírálóbizottság egy-két „sukkos” (55 cm) hosszú pálcikát használt a kukoricaszálak távolságának a leméréséhez s ha egy kapált területen tíz távolsági eltérést talált, a napszámot megsemmisítette. Az aratást kizárólag kézi sarlóval kellett elvégezni. Minden egyes napszamosnak egy kiszabott területet kellett naponta learatnia és bekötnie. Itt a napszámok megsemmisítésére ürügyül szolgált a bekötött kévék egyenlőtlenége. Abroncsszerű mérővel mérték meg a kévék vastagságát, s ha csak egyetlen egy is meg nem felelt, az összes kévét mind kivagdosták, melyet aztán éjjel kellett újból bekötözniök, annak ellenére, hogy napszámjuk meg lett semmisítve. Minden egymásután elvesztett 3 napszámra még egy negyediket is rásóztak. Evvel az eljárással aztán elérték azt, hogy akárhány jobbágy az évvégén több napszám-mal tartozott, mint az év elején. A cséplést lóval eszközölték, nyomtatták a legcsikorgóbb téli hidegben. A szérűben talpraállított kévét pórásra fűzött és körbe kergetett lovakkal tapostatták ki. E munkánál jaj volt annak, akinek a lova a gabona közé ganélt. A napszám megsemmisítésén kívül még botozás is járt. A hétközben imígyen büntetett jobbágyokat szombaton délután az udvarba terelték, Wolanczky jelenlétében deresre vonták és egy herkules termetű udvari hóhérral megbotoztatták. Minden egyes esetért két botütés járt s voltak olyanok is, akik egyszerre húsz botot kaptak. Az így kihasznált jobbágyok saját birtokukat voltak kénytelenek elhanya-

golni. A földek a szükséges évi kenyeret sem tudták biztosítani és részleges éhínség ütötte fel a fejét a községben.” A folytonos zaklatás és embertelen bánásmód többeket arra bírta, hogy földjeik hátrahagyásával Moldvába vándoroljanak vissza. A tehetősebbek jól fizetett cselédeket tartottak a robotmunka elvégzésére. Szerencsétlen helyzetükben csak akkor következett változás, mikor feljelentést küldtek Wolanczky ellen Bécsbe. Wolanczkyt a feljelentés alapján Bécsbe idézték, de útközben, Lembergben öngyilkosságot követett el. Örökösei már emberségesebben bántak a néppel, míg 1848-ban fel nem szabadultak a jobbágyszolgáltatások teljesítése alól.

A robot mellett a dézsma is súlyos kötelezettséget jelentett. A dézsma Bukovinában nemcsak a termények tizedének, hanem a jószágállomány tizedének a beszolgáltatására is kiterjedt. A dézsmát a dézsmabiztos szedte be. Ezt a hivatalt rendszerint licitálás útján vették meg az udvartól. A dézsmabiztos teljes mentességet élvezett a robot és dézsma tekintetében s javadalmazása a beszedett dézsma tíz százaléka. A dézsmát a biztosok egyéni termésbecslés alapján számították ki, mely ellen nem volt fellebbezés. Úgy nyúzhatták a népet, ahogy nekik tetszett. Természetes, hogy a behajtott dézsmatöbbletből tekintélyes mennyiséget tarthattak meg maguknak, „amely a dézsmabiztosok meseszerű hirtelen meggazdagodását eredményezte. Oly terjedelmes parasztságokat harácsolnak össze, ami három generáción keresztül utódaiknak úri életmódot biztosított és csak a mai napokban élő negyedik nemzedék kezein zsugorodott össze, megélhetést alig biztosító vagyonná”.

A bukovinai magyar falvakban az idők folyamán több német iparoscsalád is megtelepedett, úgyszintén kisebb betelepedés történt a Lemberg-Itzkány-i vasútvonal építése alkalmával, amikor a németek mellett lengyelek és ukránok telepedtek le. Románok, ukránok és lengyelek a módosabb gazdák házához cselédként is bekerültek. Ezek 70–80 százaléka – állapítja meg László – benősülés útján elmagyarosodott, „akiknek ma még csak fel sem lehet említeni, hogy nem magyarok. Ezt olyan sértésnek veszik, hogy kéznek érte verekedésre vetemedni”. A román-magyar vegyesházasságoknál csaknem kizárólag a vőlegény román. A megfordítottja szinte ismeretlen. A magyarok és románok közötti összeházasodás különben is ritka.

László János a fajtisztaság tekintetében öt osztályzattal osztályozza a községeket: Istensegítsnek 1, Hadikfalvának 2, Andrásfalvának 3, Józseffalvának 4 és Fogadjistennek 5 az osztályzata. A legtöbb vegyesházasság tehát Fogadjistenen történt, míg a legtisztábban Istensegíts tartotta meg faji zártágát.

A múlt század második felében, mint csaknem mindenütt, a jobbágyfelszabadítást követően, megindult a bukovinai magyarság agráreladósodása is. A nyolcvanas években hosszulejáratú kölcsönöket vettek fel, ezek törlesztését elhanyagolták s mikor a kölcsön lejárat felé közeledett, hogy az árverést megelőzzék, egymásután áruba bocsátották földecskéiket. A nagy kínálat folytán lezuhant földárak mellett zsidók vásárolták fel a parcellákat, akik ily módon szép közép-birtokokat alakítottak ki és ékeltek be a magyar falvak határaiba. A másik oldalon viszont megindult a földnélküliek osztályának a

kialakulása. Ezt a folyamatot elősegítette a betelepedett zsidó boltosok lelketlen áruzsorája is, mely szintén sok család lába alá húzta ki a földet. Mikor az osztrák hatóságok az áruzsora elleni küzdelmet megindították, már késő volt. Súlyos csapást mért a magyar gazdaságra az 1878. évi orosz-román-török háború is. Zsidó vállalkozók hadianyag és élelmiszerszállításra fuvarosokat szegődttettek a magyar falvakból. A szerződéssel egyidejűleg előleget is adtak a ló és szekér beszerzésére. A fuvarosok vállalkozása azonban nem sikerült fuvardíjukat nem kapták meg s a legtöbben szekereik hátrahagyásával menekültek vissza a hadszíntérről. Evvel a háborus kalandot lezártnak is tekintették. Három évtized múltán, 1907-ben egy csernoviczi zsidó ügynök megtalálta a volt „fontpontosok” névjegyzékét az előleg kimutatásokkal és annak visszakövetelésére pert indított. A birtokában levő okmányok alapján az előlegösszegeket kamatoskamattal követelte vissza, s így a követelés az eredeti összeg 40–50-szeresére is felrűgött. A visszafizetés elől nem lehetett kitérni s a szorult helyzetből csak úgy tudtak kimenekülni – most már többnyire a volt fuvarosok örökösei –, hogy újabb kölcsönt vettek fel földjeikre vagy ismét eladtak egy darabot.

Mindezen csapások mellett nagymértékben hozzájárult a föld-elaprózáshoz, illetve a földnélküliség növekedéséhez a túlszaporodás is. Egyre csak nőtt azoknak a száma, akik az otthoni megélhetés nehézségei folytán Moldvában kényszerültek kenyerüket megkeresni, mint mezőgazdasági idénymunkások.

II.

A MAGYARORSZÁGI VISSZATELEPÍTÉS

ÉRDEKES, hogy a magyar nemzeti közvélemény csak egy évszázad elteltével vesz tudomást a Bukovinába vándorolt székelyekről. A neves Szádeczky Lajos történész, kolozsvári egyetemi tanár 1880-ban látogatást tett a bukovinai magyar falvakban s úti tapasztalatairól a „Pesti Napló” azévi karácsonyi számában számolt be.⁹ Cikkével a nemzeti közvélemény figyelmét a „hontalanságban sinylődő elszakadt véreinkre” terelte. Evvel a bukovinai magyarság történetében új korszak nyílik meg. A bukovinai magyarság ügye egyre szélesebb érdeklődést kelt fel, annyira, hogy az 1882. év végén országos mozgalom indul visszatelepítésük érdekében. A visszatelepítésre különösen alkalmat adott az Alduna szabályozása, ahol telepítésre alkalmas területek jutottak az állam birtokába. A visszatelepítés lebonyolítására országos bizottság alakult a kormány támogatásával, minthogy a magyar kormány politikai tapintatból nem akart abba közvetlenül belekapcsolódni. Az országos bizottság rövidesen 50.000 forintot gyűjtött össze

⁹ Dr. Szádeczky Lajos: A bukovinai magyarok közt. „Pesti Napló” 1880 december 25.-i száma.

társadalmi úton. Eredetileg ezer ember hazaszállítását tervezték, de a Bukovinába érkező bizottság előtt kétezerrel is többen jelentkeztek. A jelentkezőket nem utasították vissza, úgy hogy ezalkalommal 2.200 telepes vasúti hazaszállításáról gondoskodtak. Kétszáz gazda szekeren indult Erdélyen át az Aldunához. A hazatért széke-lyeket Torontál vármegyében Hertelendyfalván, Sándoregyházán és Székelykevéen telepítették le. E három község ma Jugoszláviához tartozik. Az első telepesek 1883 március 30-án ültek vonatra. Hertelendyfalvára az andrásfalvi reformátusok és néhány katolikus család, Sándoregyházára a hadikfalviak, Székelykevére pedig az istensegítsi, fogadjisteni és jözseffalvi vissza-vándorlók kerültek. E telepítés alkal-mával összesen mintegy 4.000 lélek került vissza magyar földre.¹⁰

A lecsapolt árterületek pusztaságán megindult a teremő élet. A nádasok helyén öt év alatt virágzó mezőgazdaságot teremtettek a visszavándorlók, megalapozták anyagi jólétüket, megindultak a gyarapodás útján. Sajnos, 1888 tavaszán súlyos csapást szenvedtek, a megáradt Duna nemcsak a bevetett határokat pusztította el, de elöntötte a falvakat is, teljesen tönkre téve az öt évi kemény és fáradságos munka minden gyümölcsét. A telepesek közül többen nem is tértek vissza földjeikre. Egyrésztük visszament Bukovinába, más-résztük a dunamenti és bácskai falvakban széledt el, a többség azonban újból élőlrol kezdte a munkát.

Az aldunai visszatelepítés lebonyolítása után a földművelésügyi minisztérium vette át a visszatelepítés ügyét, melynek során több ezer bukovinai magyar került Dévára, Vajdahunyadra, Babsára, Vicére, Magyarernegyére, Sztrigyszentgyörgyre és Csernakeresztúrra.

A földművelésügyi minisztérium telepítési akciója 1888. évben indult meg. Időközben, az aldunai telepítések után történt még egy telepítés 1883-ban, amikor az aldunai Gyurgyevő és Bresztovác köz-ségeken megszállt hadikfalvi, jözseffalvi és istensegítsi 125 családot telepítették át az arad megyei Gyorok községbe. 1888-tól 1892-ig Déva mellett épül fel egy új telep 54 családdal, mely 1910-ben ki-bővül és 72 családdal szaporodik. Ugyancsak 1892-ben telepítenek Vajdahunyadra is 19 családot. 1900-ban Krassó-Szörény vármegyében Babsa, Beszterce-Naszód vármegyében Magyarernegyé és Szolnok-Dobokában Vice községbe telepítenek le több családot, ezek a te-lepítések azonban nem sikerültek, s a telepesek rövid idő multán szétszéledtek. 1905-ben Marosludasra kerül 13 család. 1910-ben a dévai csángótelep említett kibővítése mellett a hunyad megyei Cserna-keresztúrra is telepítenek le 110 családot, valamint Sztrigyszent-györgyre 52 családot.

A bukovinai visszatelepítési akciót részben a világháború állí-totta meg, de meg kell említenünk a visszatelepítéssel megbízott közegek szüklátókörüségét, a telepesekkel szemben mutatott tapin-tatlanságát és sokszor az egyesek részéről sem titkolt ellenszenvet is. A telepítési közegek nem vették tekintetbe a bukovinai ma-gyarság évszázados elmaradottságát és a viszonyai szülte lelki-beállítottságát, mely sokkal több jóindulatot és megértést követelt

¹⁰ Dr. Szádeczky Lajos: A székely határórség szervezete 1762-64 ben, Bpest, 1908, 2-7. 1.

volna, mint türelmetlenséget, melyet velük szemben gyakorta tanusítottak. Ez a nép nevelésre és vezetésre várt, nem rideg hivatali szigorra, mellyel különösen az alantasabb közegek kezelték. Pedig nem lehetett meglepő, hogy a Bukovinából behozott székelyek műveltségi állapota nem érte el az erdélyi magyar falusi nép műveltségi színvonalát. Az idegen néptengerben élő öt magyar község lakossága az elmúlt évszázadban semmi kapcsolatban nem állott elhagyott hazájával, s annak művelődési fejlődése így semmi hatást nem tudott gyakorolni rá. Papjai túlnyomólag idegen ajkúak voltak, akik tisztán csak a lelkipályozással törődtek. A súlyos szociális helyzetből fakadó szegénység is gátat vetett a műveltségi viszonyok javulásának. A birtokelaprózódás korán megindult, úgy hogy egyre nagyobb és nagyobb tömegek váltak földnélküliekké. A földnélküliség új megélhetési lehetőségek felé terelte a népet, aminő a fuvarozás, a „moldvázás” és nem utolsósorban a csempészet volt. A fuvarozás lebonyolítását és a moldvázást, mely alatt a Moldvában való mezőgazdasági idénymunkavállalást értették, javarészen zsidó vállalkozók szervezték meg, valósággal kiszipolyozva a szerencsétlen népet. A szegény bukovinai család gyakorta már a tíz éves gyermekét is leszerződtette a moldvai idénymunkára, ahol az embertelen bánásmód, a tömeglakás és a rossz élelmezés nemcsak a fiatal gyermeklelket, de a felnőtt embereket is eldurvította és közönyössé tette saját sorsa iránt. Sajnos, a moldvai munkavállalásra, bármennyire is írtózott tőle a nép, mind nagyobb és nagyobb tömegek kényszerültek. A fuvaros élet is durvítólag hatott a nép lelkületére és erkölcsi felfogására, nem is beszélve a csempészetéről, mely ha nem is fejlődött a banditizmusig, még sem példázta a tisztesség és becsület eszméjét. Senki sem csodálkozhatik tehát, hogy a vezetés nélkül hagyott nép nehéz körülményei között nem tudott odaemelkedni, hogy viselkedésében, a visszatelepítés idején, ne lehessen kivetnivalót találni. Mélyen vallásos alaplelkülete és fájának nyílt észjárása azonban hamar hozzásegítette ahhoz, hogy apró-cseprő hibáit levetkőzze és műveltségi hiányait pótolja itthon, abban az új környezetben, ahol megfelelő vezetők befolyása alá kerülhetett.

AZ ERDÉLYI VISSZATELEPÍTÉSEK során 346 család került vissza magyar földre, mintegy 2.500–3000 lélekszámmal. A bácskai és erdélyhegyaljai, a három aldunai és gyoroki, valamint az erdélyi telepítések kapcsán tehát 6500–7000 főre rúgott a telepes családok lélekszáma.

Itt közöljük az erdélyi telepítések adatait:

Déva-Csángótelep (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1888–92. 54 házaspár, 97 fiú- és 87 leánygyermekkel, összesen 288 lélek. (Andrásfalváról 248, Istensegítről 24, Hadikfalváról 7, Déváról 9.)

Második telepítés: 1910. 72 házaspár, 147 fiú- és 115 leánygyermekkel, összesen 393 lélek. (Istensegítről, Hadikfalváról, Adrásfalváról, Józseffalváról, egy pár család Hertelendyfalváról, 1 család Gyorokról, 1 család Békésből.)

Vajdahunyad (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1892. 19 házaspár. 98 fiú- és 27 leánygyermekkel, összesen 93 lélek, (Mind Hadikfalváról.)

Babsa (Krassószörény vármegye):

Telepítési év: 1900. A telepesek 1903-ban szétszéledtek, adatok nincsenek.

Vice (Szolnok-Doboka vármegye):

Telepítési év: 1900. 11 család Andrásfalváról és Hadikfalváról. A telepesek a be-telepítés után rövidesen szétszéledtek.

Magyarnemegye (Besztercenaszód vármegye):

Telepítési év: 1900. 15 család Andrásfalváról. A telepesek rövidesen szétszéledtek.

Marosludas (Torda vármegye):

Telepítési év: 1905. 13 házaspár, 47 fiú- és 25 leánygyermekkel, összesen 98 lélek. (Andrásfalváról, Hadikfalváról és Istensegítsről),

Sztrigyszentgyörgy (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1910. 52 házaspár, 101 fiú- és 56 leánygyermekkel, összesen 59 lélek. (Hadikfalváról, Andrásfalváról, Istensegítsről, Fogadjistenről, Józseffalváról, egy páran Székelykevéről és Sándoregyházáról.)

Csernakeresztur (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1910. 110 házaspár, 212 fiú- és 191 leánygyermekkel, összesen 623 lélek. (Andrásfalváról, Hadikfalváról, Istensegítsről, Fogadjistenről, Józseffalváról. Egy páran Székelykevéről, Sándoregyházáról és Déváról.)

AZ AMERIKAI KIVÁNDORLÁS

A BUKOVINAI MAGYARSÁG magyarországi visszatelepedési mozgalma mellett egy Amerikába irányuló kivándorlási mozgalom is megindult. Az amerikai kivándorlás 1905-ben vette kezdetét. Különös és érdekes körülmény indította meg: Az osztrák csendőrség Istenegítsen nagyobb arányú löcsempészetnek jött a nyomára. A leplezett csempészek az igazságszolgáltatás elől Kanadába menekültek, ahol rövidesen telepes birtokhoz jutottak és így biztos révbe kerültek. Kanadában a telepes birtokok nagysága 80 hektárt tett ki, aminek híre Kanada felé terelte a Magyarországra visszatelepülni készülőket egyrésznének a figyelmét. 1906. év tavaszán 87 család indult a tengerentúli új hazába. Az ezt követő években kitűnő termés volt Kanadában, úgy hogy a kitelepültek csak a legjobb híreket írhatták sorsukról. Minthogy pedig a magyarországi visszatelepítés már nagyon vontatottan ment, 1909-ben ismét 78 család és 44 családfő (családja hátrahagyásával) kelt útra Kanada felé. A bukovinai magyarok Punnichy és Hapkins farmertelepeken, valamint a korábbi keletkezésű *Eszterháza*, *Székelyföld* és *Máriavölgy* nevű magyar telepeken kerestek otthont. A korábbi évek jótermése után nemsokára azonban rossz év következett. A korán beállt fagy teljesen tönkretette a termést. A telepesek egyrésze hitelezői szorongatására kénytelen volt ingóságait értékesíteni és földjük hátrahagyásával a közeli városokban, Hamiltonban és Reginában keresni menedéket. Itt

is szerencsájük volt. A városi építkezéseknél, melyek éppen ezidőben vettek lendületet, könnyen kaptak munkát, sőt Reginában olcsó házhelyhez és építési segélyhez juttatta őket a város. A nehéz mezői munkát most sokkal kényelmesebb étellel cserélhették fel, s a jövedelem is biztosabb volt. Ez az új életlehetőség híre ismét sok bukovinai magyart vonzott Kanadába. A világháború kitöréséig úgyszólván állandósult a kanadai kivándorlás.

A VILÁGHÁBORÚ UTÁN Délamerikába irányult kivándorlási áramlat. 1924. évben Sztrigyszentgyörgyről öt család kelt át az Óceánon Brazília felé és ott Sao Paulótól 800 kilométerre, az őserdő közepén megalapítja *Boldogasszonyfalvát*. Boldogasszonyfalva 1933-ban már 32 magyar családot számlál. Később megcsökken a telep lélekszáma s 1938-ban már csak 20 család él ott, amely közül öt család bukovinai származású. Az öt csángó család lélekszáma ma 28 fő.

A strigyszentgyörgyi amerikai kivándorlás nem volt elszigetelt jelenség. A főhatalmi változás után kisebb arányú népmozgalom észlelhető a hunyadmegyei telepes községek csaknem mindegyikében. Így pl. a dévai csángótelepről 3 család 14 személlyel Észak-amerikába vándorolt ki, 19 család pedig 62 személlyel Magyarországra költözött át. Belföldön Bihardiószegre telepedett át öt család. 11 család pedig szétszéledt az ország különböző területére. Többen telepedtek át e községekből a zsilvölgyi bányavidékre is.

A bukovinai törzslakosság szintén újabb terjeszkedést tanúsított a háború utáni időszakban. Józseffalva mellett Kis-Józseffalva néven alakult új község 245 lakossal, Istensegítről pedig a szomszédos Satu-Mare nevű román községbe telepedett át 200 lélek.

*

A BUKOVINAI TÖRZSLAKOSSÁG lélekszáma, amely a betelepedés idején 2.687 főt tett ki, a következőképpen alakult az 1880. évtől:

1880	9.887	1900	10.248	1920	13.827
1890	8.139	1910	11.860	1930	15.650

Mai lélekszámuk megközelíti a 17.000 főt. Ha e számhoz hozzáadjuk a jugoszláviai, erdélyi, magyarországi, kanadai, egyesültállamokbeli és braziliai csángók számát, melyet kerek összegben 15.000 főre becsülhetünk, a bukovinai székely népcsalád lélekszáma 32.000 fő körül mozoghat. A kis népcsalád Bukovinában románok, lengyelek és németek között, Erdélyben román, Jugoszláviában szerb, német és szlovák lakosságú vidéken, Kanadában és az Egyesült Államokban az angol-szász törzslakosság körében és Braziliában egy kialakuló új nemzet, a brazilok környezetében él.

A következőkben a szétszóródott népcsalád különböző települési területére jellemző egy-egy telepének társadalomrajzi képét nyújtjuk.

Dr. OBERDING JÓZSEF GYÖRGY